

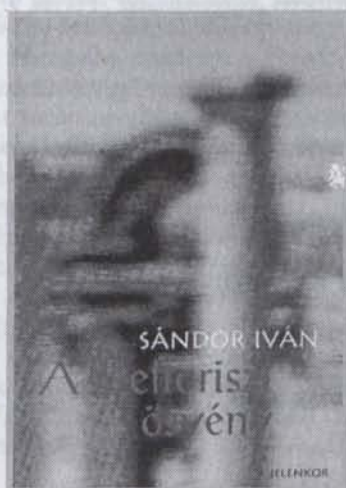
Valami elmúlt

SÁNDOR IVÁN: A SZEFFORISZI ÖSVÉNY

„Ez egy halott város...” – mondja a regény végén Ráchel egyik fivére. A helyszínek, látványok, panorámák változnak ugyan, a motívumok azonban mind ugyanabból a körből kerülnek ki. A pusztuló város átható erejű leírása az egész regényvilágra átsugárzik. „A városfalak omladoztak. A kapu környékét benőtte a gyom. Az udvarokban kiszáradtak a fügefák, a domboldalakon a narancsligetek. A szemét összegyűlt, a víztárolók szárazok voltak, az épületekről lekopott a vakolat, minden szürkült, vékonyodott, mintha nem sárból és kőből, hanem pergamenből épült volna a város.” Az eredeti regény cím (*Papírváros*) is gazdag jelentésű metafora, *A szefforiszi ösvény* talányosabb, s összetettebb lét- és irodalomértelmezésre csábít.

Az időszámításunk utáni harmadik században vagyunk, a római birodalom összeomlása idején. A bölcs Jehuda Hanaszi halála után fia, Ruben megtalálja apja jegyzeteiben az utasítást: menjen

Szefforiszba, keresse föl Lévit és Simont, járja végig ifjúsága útjait. Menjen végig „mindenen, ami őt jelenti”. Mit rétegeznek a gyerekkor melengető emlékeire a későbbi életkorok összefüggéseket kereső tekintetei? Látja-e azokat az arcokat, hallja-e azokat a hangokat, melyek a hajdani érzéseket és élményeket előhívják? Hogy útja nem felhőtlen emlékidezés, azt a Lévível és Simonnal való találkozás igazolja. Kinek van igaza? Az aszkéta, magát fájárossal nyomorító Lévinek, aki „az Örökkévaló parancsainak kizárólagos hirdetőjeként” játssza el a régi próféták szerepét? Vagy a mindig és mindenben kételkedő Simonnak, aki a Bibliában megörökített, az emlékezettől megőrzött áttekinthető világból egy értelmezhetetlenbe csöppen? Hogy viszonyuljon Ruben ezekhez a végletekhez? – A dilemma nemcsak szemléleti, magatartásbeli, minthogy a törvénykeresőknek valójában a nyelvvel, a szavakkal is számot kell vetniük, az írás lehetőségeivel is szembe kell nézniük. Lévi úgy tudja, „a világ megépíthető egy magasabb akarat törvényei szerint, s a szavak biztos tartószereketül szolgálhatnak hozzá”. Simon viszont minél többet akar följegyezni, annál riadtabban tapasztalja, hogy nincsenek szavai. A kitöltetlen, üres helyek riadalmát Ruben is átérzi, bár egyre világosabban látja, hogy amikor Jehuda Hanaszi feladatul adta a visszatérést, nemcsak a Simonnal való találkozás kötelességét írta elő, hanem azt, „ami a szavak homlokzata mögött húzódik meg? Lehet,

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1998
220 oldal, 990 Ft

hogy a végső rendelkezéseinek értelme nem egyszerűen az emlékek összegyűjtésében, hanem a megőrzött szavak mögötti világ felfedezésében rejlik? Hol van ebben az ön- és világmegismerő kalandban Ruben helye? Úgy tűnik, középen, hiszen – Lévi és Simon között – ő az idő középső betűje. Ám egyértelmű választ ne várjon az olvasó. Amikor a regény végén a tanítványok azt szeretnék megtudni, ki a jó és ki a rossz, s a tekercekben bujkáló magyarázatoktól várják a választ, a szétlopott iratokból annyiféle „szövegközvetítés” hangzik el, „ahány ház, ahány tekerecs, ahány felolvasó volt”. Az írás rögzítette ismeretek és törvények ily módon csupán hipotézisei és fikciói a valóságnak, mivel hozzájuk mindig csak a megismerő szubjektum illetve annak megismerő apparátusa révén juthatunk el. A dolog természeténél fogva folytatás nélkül marad a városkapu oszlopán olvasható abbagyott mondat is: „Azért jöttél a földre, hogy”. A mondat befejezetlen, pontosabban nem befejezhető.

Ezredvégünkön – Cioran szavaival „egy kifulladt civilizáció” várja, hogy átcsússzon a következő korszakba. A galileai milióben ily módon minden olyan kor magára ismerhet, amelyet az addigi szokások, törvények megrendülése, az illanó kohézió jellemez. Egységes történelmi akarat már rég nincs, új pedig nem alakult ki. A társadalom már csak egyének nevének összessége: „nem volt egyetlen asztal, amelyet hasonló érzésekkel és gondolatokkal ültek volna körül. Átlátható volt a különbözőség... mindenki a másiktól tartott, a bizonytalanság, a szomjúhozás, a bizalom hiánya egymás ellen hangolta a város lakóit...” Bár sokan még mindig a törvények szerint járnak el, „történet és írás” azonban összekapcsolhatatlan, nem tudják megszólítani egymást. Az általános süllyedést és rontást megmagyarázhatatlan természeti jelenségek kísérik. Hiábavaló már Lévi és Jehuda Hanaszi

szava. „A szefforisziak egyikük nyelvét sem értették, mert úgy érezték, nem az ő nyelvükön beszélnek az igék és a parancsolatok, a törvények sem foglalták magukban a feleleteket az életük kérdéseire.” Az írástudók törvényekről, imákról, római szenátusról beszélnek, a férfiak az adóról, a légiókról, az esőről. Ebben a cél és értelem nélküli életben talán Simon látja legtisztábban, hogy elveszítette mindannak az alapját, ami őt jelentette. „Valami elmúlt. Senki sem értette, hogy mi lépett a helyére. A szavak nem azt fejezték ki, ami történt, röpködve a szélben egymásnak ütköztek. Mindenkinek támadt elbeszélője, és senki nem fogadta be, amit a másik mondott. Nem az ismeretek lettek hasznavehetetlenek, hanem a tudás veszítette el értelmét.”

A regény hősei mindent tudnak, de – műveltségük ellenére – mégis tudatlannak érzik magukat. A törvények megismerése lehet ugyan életcél, ám a tudás a tudás lehetetlenségével jár együtt. *A szefforiszi ösvényt* olvasva mélyen igaznak érezzük Theo Elm gondolatmenetét, amely a modern próza egyik legfontosabb ismertetőjegyeként a megismerés kétségessé válását, elbizonytalanítását említi. A paraboláról beszél, ám megállapítása általánosítható. A modernitás „a megismeréssel szemben támasztott nehézségek révén magát a megértés problematikus vagy teljesítmény voltát veszi célba... a modern parabola változatai a maguk sajátos módján az olvasót nem vagy nem csak pozitíve megfogható értelemhez vezetik el, hanem önmagához mint értelmezőhöz vezetik vissza...” Sándor Iván műve természetesen nem parabola regény, de a tárgy a maga tárgyszerűségében itt is kiismerhetetlen, hiszen – némi túlzással – ahány szem, annyi világ. Ruben fogalmazza meg, hogy mindaz, amit lát és tud, másképpen is lehet. Úgy tűnik, Sándor Iván regénye – az európai gondolkodástörténet például Kantig visszavezethető előzményeitől nem függetlenül

– éppen ezeket a teleologikus értelemvárással ellentétes tapasztalatokat erősíti föl, s kapcsolja össze egy apokaliptikus omlásélménnyel.

Az apa hátrahagyott szövege tele van üres kockákkal, téglalapokkal. „...felhívást jelentettek, hogy töltsé ki őket tíz, húsz, harminc évvel az ötven, száz, ezer esztendővel korábbi történetek, üzenetek és törvények feljegyzése után.” Ám a kitöltetlen helyek miatti félelem egyre nő, az üres sorok és kockák a meg nem talált szavakra figyelmeztetnek. S ezen a ponton a regény léttani, egzisztenciális rétege nyelv- és művészetfilozófiai kérdésekhez kapcsolódik. Mi az, ami leírható, s mi az, amire nincsenek szavaink? *A szefforiszi ösvényben* ugyanis nemcsak a valóság hagyományos feltárása iránti kétely, a valóságkép illuzórikus volta, az eredménnyel kecsgetető „útbejárás” (Sándor Iván kedves szava) lehetetlensége fogalmazódik meg. A regény olyan világot mutat, amelyben az új dolgok, jelenségek és összefüggések néven nevezése marad el. A sokat idézett Wittgenstein-mondatra is gondolhat a regényolvasó: „Amit egyáltalán meg lehet nevezni, azt meg lehet mondani világosan, amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Simon például eljut odáig, hogy a végső lényeg sokszor csak a hallgatás táján van: „az egymás gondolatainak mértéktartó és szívós megközelítése, a kölcsönös elhallgatásaikba merülő szívós figyelem többet közöl, mint amit el lehet mondani.” Az egymást féltő, óvó figyelem több mint a beszéd. A közölhetőség iránti kétely persze nem itt fogalmazódik meg először. Kosztolányi – paradox módon – az *Esti Kornélnak* éppen abban a fejezetében/novellájában ír erről, amely látszólag a szavak mindenhatóságát magasztalja. „A szó több mint a tett.” Aztán a cselekvéstől iszonyodó hős(ök) a beszéd, a kimondás alkalmait is kerülik, a legfontosabb pillanatokban hallgat(nak). Szefforisz lakói azonban – sztoikus elfogadás helyett –

egyre elviselhetlenebb kényszert éreznek arra, hogy „sürgető elmondanivalókat” közöljék. Vannak érzéseik és gondolataik, de ezeket a rendelkezésükre álló szavakkal nem közelíthetik meg. Ugyanakkor az sem kétséges, hogy „a meg nem talált szavakat nem kell a már használatban lévő kifejezésekkel helyettesíteni”. (Izgalmas feladat, ha Sándor Iván regényeinek reflexív-meditatív rétegét esszéinek megállapításaival vetjük egybe. A különböző műfajú szövegek dialógusában egyik erősíti a másikat. Az *Innen és túl* című korábbi esszé mintha megelőlegezné, kiegészítené a regény gondolatmenetét: „... minden másféleség, újdonság, minden korábban ismeretlen csak a már ismert fogalmakkal és megnevezésekkel közelíthető meg; így a jelölőnivaló és a jelölés nem fedik egymást.”)

A regény hangulati, atmoszférikus csúcspontján elviselhetetlen zúgás tölti be a várost, mivel „a szavak, ha élőlényekkel nem képesek párbeszédet folytatni, egymással beszélnek”. – Ahogy egy kagylóból törnek föl a tenger mélyének hangjai. Ez a regénybeli zúgás a megfelelő, de meg nem talált szavaké, amely még így, a „megnevezhetetlenség dermedtségében” is használhatóbb „a közlés minden kipróbált formájánál”. Ebben a roppant tudatos, metaforikus szövesű regényben az sem véletlen, hogy a várost nemcsak por lepi be, hanem utcáin kagylótörmelék emelkedik. Az imént jellemzett metaforarendszerben a kagylózúzalék az elhasznált, semmire sem alkalmas szavaknak, szövegáradatnak, a mindent elfedő nyelvtörmeléknek felel meg. Szólóvesszők indáznak itt is, mint a *Századvégi történetben*, de már nem tartanak össze. *Por, kagyló, szólóvessző, csontok* – ezek a regény leírásainak integráló motívumai, melyek természetesen a szöveg más részeiben is vizsgálhatók. A leírás tematikája valójában az a jelentéstani egység, melynek a téma a centruma, s az olvasó számára kivételes jelentőségű, hogy

a témát milyen konkrét motívumokkal lehet kifejezni. Várakozást, mozdulatlanságot sugallnak ezek a leírások. Olykor hirtelen éles fénybe kerül valami („a fény mint egy dárda az oszlopok közé suhant”), hogy azután újra elmosódjon minden. (A borítótervet ezért is érezzük telitalálatnak.) Ezek a (Genette szavával) az elbeszélés „gyújtópontjába” kerülő látványok sohasem maradnak értelmezés nélkül. A narráció sajátossága, hogy a szerzői elbeszélő igen nagy teret ad a hősök tudatának, nézőpontjának (a nézőpont itt természetesen nemcsak a látásra, hanem a „néző” érték- és normarendszerére is vonatkozik). Pontosan nyomon követhetjük, hogy a hősökben mint befogadó szubjektumokban milyen reflexiókat indítanak el a tárgyi világ elemei. Bár a harmadik személyű elbeszélés olykor valamelyik hős első személyű megszólalásába csap át, a tónus, modalitás – a nyelvi, stiláris elemzés is megerősíti – mindvégig egynemű. Az esszényelvet idéző, indázó, többszörösen összetett mondatok több hanghoz köthetők, s a látószögek is különbözőek. Ám akármelyik törvénykeresőről van szó, a leírás mindig a narráció része, mely – megkockáztatjuk – a regény elsődleges elbeszélői formáinál is fontosabb. (Szcenikus ábrázolás, párbeszéd például alig van *A szefforisi ösvényben*.)

A regény metaforái közül a címben is kiemelt *ösvény* betű szerinti szinten Lévi házatól vezet a templom előtti térre. Ám átvitt értelemben jelenti a szavak ösvényét is, melynek nyomán az érzések értelmezéséhez lehet eljutni. Máshol Simon véli úgy, hogy a megismerés folyamatában minden ösvény ugyanoda vezet. Ha hiánypótló új szavakat és fogalmakat keres, akkor minden bizonytalansággal nem arról beszél, amiről a többi ember. A rendelkezésre álló kifejezések viszont aligha mondanak bármi lényegeset. S Szefforisz pedig maga a megnevezhetetlenség, mely csak „rejtekösvényeken” érhető el. Szefforisz

ily módon metaforikus hely, az emberi létezés metaforikus terepe.

Szefforisz az idő és a dolgok széttagolhatatlanságának is jelképe. Itt különböző időkben és helyeken játszódó események vetíthetők egymásra. („Mint mozaikdarabokra illesztett újabb mozaik töredéke...”) A regényíró is mozaiktól mozaikig, ponttól pontig halad, s ennek messzemenő poétikai koncepciói vannak. Ruben a múlt terhére magára vállalva, az emlékezéssel a múltat egyúttal jelené is téve alkotja meg az időt s ezzel együtt önmagát. A múlt rekonstruálása így személyiségteljesítés is egyben. A regény föloldja ugyan az oksági logikát, de megnyeri az önteljesítés lehetőségét. Thomka Beáta mondja – Sándor Iván regényére is érvényesen – Camus önéletrajzi művéről, *Az első emberről*: „A történetet elbeszélő és a történelemben részt vevő személyek sem történetüket, sem önmagukat nem élik meg folyamatosságként, az én-tudat szaggatottá válik, az időmúlás a növekvő számú éntudatok és emlékezettudatunk gyarapodásának következménye...” Ebben a külső és belső hátratekintésekkel szabdaltnál történetben Ruben önmagához, létének kérdéseire jut el. Az idő megalkotásának, a szavak keresésének hatalmas a tétje. Sikerül-e az új, a szokatlan világművek bizonytalanságát oldani? Sikerül-e az önteljesítés? – Egyértelmű igennel aligha válaszolhatunk. Mégsem pesszimista mű *A szefforisi ösvény*. Sándor Iván sem érzi annak: „Azt mondanám: számvetés a változó civilizációs korszak tényeivel. Felémelt fejjel. Azt kíséreltem meg, hogy *A szefforisi ösvény* végső elnémulása így legyen beszédes, miközben »a végső lehunyt pillantás« éberben farkasszem néz a korszakkal.” (*Rocinante nyomában*, Tiszatáj, 1998/11. sz.)

Poszler György figyelte meg, hogy az utóbbi másfél évtizedben megjelent Sándor Iván-regények valójában egy regényfolyam öt kötetét alkotják, s az öt tétel öt

regénypoétikai variáció is egyben. A *Ködlóvas* (1983) a kronológiát megtartó éregény, a *Századvégi történet* (1987) a modern tudatregény dialogikusságára példa. Az *Arabeszk* (1991) az idővel és térrel szabadon bánó „dialogikusan előadott éregény”, a különböző nézőpont- és szólamváltások végül is egyetlen múlt- és jelenkereső tudatnak vannak alárendelve. Az *Árváltozások kertje* (1995) hosszanti és kereszt tengelyekre felépített geometrikus szerkezet. A *Tengerikavics* (1996) szubjektív és objektív megközelítéseket szembeállító, egyensúlyban tartó, az elbeszélést esszével keverő „magánregény” és „köz-történet”.

Ugy tűnik, *A szefforiszi ösvény* regénypoétikája az *Arabeszk*hez áll legközelebb. Am a példázatos és mitologizáló eljárások segítségével itt is új poétikai alakzatot sikerül teremteni. Példázat-töredékeket kapunk Bar-Kochbáról, arról, hogy mit mond Rabbi Akiba Pappusz ben Jehuda kérdésére, de példázatot olvashatunk Hillél és Sammáj tanítványairól is. A mítoszhoz, a történetmondás másik őstípusához való visszatérés ugyancsak azzal a szándékkal magyarázható, hogy az ember emelkedjen túl önmagán, hiszen ezzel a látszólagos önfeladással lehet igazán önmaga. Nincs itt semmiféle fölismerhető mítoszi történet, inkább a kollektív, nagy mítoszok után vagyunk. Sándor Iván azonban a mitizálás számos kellékét fölhasználja, s éppen ezen a ponton tudatosíthatjuk a mítosz és a példázat közötti leszármazási rokonságot. Hiszen a mítosz példázatos történeteinek is két alkotóeleme van: történet és értelmezés, eseményes, felszíni és értekező szerkezet különíthető el. Kéttagú szembeállítások, kétpólusos szerkezetek tűnnek föl (Lévi – Simon, Hillél –

Sammáj), s az archetipikus átsugárzás az alakokra és a művilág egészére kiterjed. Az író nem valami „örök emberit” keres, a szabályozó és alkotó törvényszerűségek omlásának szuggesztív ábrázolásában lehetetlen nem észrevenni a neomitologizáló gyakorlat modern jelentéstartalmait.

Külön tanulmányt igényelne a regény nyelvi megformáltságának vizsgálata. Ez a szó- és szólamismétlő, gondolatritmusos szerkesztés, a stilizált, enyhén emelt beszéd diadalmasan szegül szembe a nyelv tönkretételének manapság oly divatos törekvéseivel. A sokszorosán összetett mondatok bonyolult és merész asszociációs indázással, váratlan víziós vagy éppen esszéisztikus jellegű elágazásokkal, közbeékelésekkel rendre áttörik tér és idő határait. Olykor mintha mesét olvasnánk – például a *IDŐ* három betűjéről, s a szöveg további részében sem véletlen a legfontosabb szakrális szám, a hármis misztikája (három nap, hárman voltak, három idegen, kilenc felé járt, kilencszer három tekercest írnak, kilenc órán át olvassák). „Mi ez? Mese? Történelem? Regény? Érzés? Emlékezet?” – kérdezi Jehuda Hanasi Simon tekerceit olvasva. A kérdés-gubanc akár az olvasóé is lehet. Egy biztos: *A szefforiszi ösvényt* olvasva talán nem ok nélkül juthat eszünkbe Hamvas Béla megállapítása: a regény egyetlenes műfaj, „a nyelv egy neme lett”, „a létezés általános és egyetlenes értelmezése... nem oly módon, hogy egy a többi között, hanem az egyetlen értelmezés, amely az összes többit magába olvasztja”.

Olasz Sándor